

Rad:
3
Quad:
9

WERKGROEP MIDDELNEDERLANDSE ARTESLITERATUUR

Cub:
27

Anima ab unitatis perfectione in multitudinem numero

W-MAIL

Anima ab imperfectione in perfectionem regressus

B 10000
Terra

F Terra

D 0
Terra

INHOUD

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE	2
• Oproep voor tips over recent verschenen literatuur	
• Orlanda Lie als gasthoogleraar naar Californië!	
• Verslag tiende WEMAL-studiedag: project Artesplatenboek <i>Noor Versélewel de Witt Hamer</i>	
WEMAL-PROJECT ARTESPLATENBOEK	8
• Doe mee en dien een voorstel in! <i>Andrea van Leerdam</i>	
WEMAL-PROJECT EDITIE HS. HATTEM C5	10
• Over de transcriptie van de Middelfranse teksten <i>Frederiekje de Jongh</i>	
REPERTORIUM MIDDELNEDERLANDSE RIJMSPREUKEN	15
• Een digitaal repertorium in de maak <i>Sacha Voogd</i>	
TWEE WETEN MEER DAN ÉÉN	18
• Over de voor- en nadelen van crowdsourcing <i>Frederiekje de Jongh</i>	
RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES	24
<i>Sacha Voogd</i>	

BERICHTEN VAN BESTUUR EN REDACTIE

OPROEP VOOR TIPS OVER RECENT VERSCHENEN LITERATUUR

De redactie van *W-mail* doet haar uiterste best de mooie traditie van Erwin Huizenga, die met veel enthousiasme een overzicht van recent verschenen literatuur en recensies verzorgde, voort te zetten. Het kan natuurlijk altijd voorkomen dat je als WEMAL-lid een boek of artikel tegenkomt waarvan je vindt dat iedereen daarvan op de hoogte zou moeten zijn. Aarzel in dat geval niet en geef de titel door aan één van de redactieleden (svoogd@xs4all.nl of frederiekjedejongh@gmail.com). Wij zijn blij met iedere aanvulling die jullie signaleren!

ORLANDA LIE ALS GASTHOOGLERAAR NAAR CALIFORNIË!

WEMAL-voorzitter Orlanda Lie zal dit najaar als gastprofessor aan de University of California Los Angeles (UCLA) verblijven. Ze is de eerste gasthoogleraar die de nieuwe Utrecht University - Mondriaan Chair bekleedt.

Tijdens haar verblijf zal Orlanda een cursus verzorgen over 'Magie en wetenschap', en een seminar over 'Vrouwengeneeskunde in de middeleeuwen'. In een publieke lezing zal ze spreken over de Vlaamse vertaling van het *Livre de la cité des Dames* van Christine de Pizan. Deze vertaling is overgeleverd in een rijk verlucht handschrift in de British Library. Daarnaast zal Orlanda als bekleeder van de Mondriaan Chair de mogelijkheden verkennen voor nieuwe gezamenlijke programma's van de UU en UCLA. Wij wensen haar veel succes met deze uitdagende missie!

VERSLAG TIENDE WEMAL-STUDIEDAG: PROJECT ARTESPLATENBOEK

INLEIDING DOOR ORLANDA LIE

De tiende studiedag op 11 februari 2011 werd bezocht door een dertigtal WEMAL-leden. Een mooie opkomst, want er werd weer een nieuw

project gelanceerd. Nou ja, nieuw? Orlanda Lie blikte in haar inleiding terug op het prille begin van WEMAL, toen een van de eerste projecten inderdaad het plan voor een 'platenboek' omvatte. Wie nog in die eerste werkgroep gezeten heeft (ikzelf o.a.) weet nog dat we al snel struikelden over de techniek van een wellicht wat al te ambitieuze opzet voor een database van 'alle' artesillustraties. En omdat we geen kunsthistorici in de werkgroep hadden, was het ook moeilijk om het concept van het platenboek te bepalen, met alle aspecten van dien. Kortom, de barrières waren te hoog en het project ging een sluimerend bestaan leiden. Zo nu en dan zeiden we nog wel eens tegen elkaar: "We zouden toch ook dat platenboek maken? Was toch een leuk idee."

En nu is het dan zover! De kunsthistorici Maria Patijn en Martine Meuwese hebben zich bereid verklaard aan dit project mee te werken en zullen vandaag een inleidende voordracht geven. Na de pauze zal hobbyist-verzamelaar Albert de Koning ons over zijn verzameling medische illustraties vertellen en vervolgens proberen we gezamenlijk onze richting te bepalen aan de hand van de vele vragen die dit project bij ons oproept. Is er een achterliggend principe (ook achter artesafbeeldingen zitten ideeën)? Wat is het materiaal dat ons ter beschikking staat (in ieder geval VEEL)? Wat is de relatie tussen beeld en tekst in ons boek? Wat willen we bereiken? Welke doelgroep hebben we voor ogen? Wat voor concept past hierbij? Hoe gaan we het aanpakken? Wie gaat in de werkgroep, hoe is de taakverdeling en wat is het tijdpad? Vragen genoeg ... maar eerst is het woord aan Maria Patijn.

TEKST EN BEELD IN JAN YPERMAN'S *CYRURGIE* (MARIA PATIJN)

Maria Patijn is afgestudeerd op medische afbeeldingen bij teksten van Jan Yperman en besteedt in deze voordracht vooral aandacht aan de middeleeuwse tekst/beeld-relatie. Afbeeldingen op zich zijn vaak te determineren aan de hand van stijl, materiaal, kunstenaarshand en onderwerp, maar wat kan de relatie tekst/beeld ons nog meer vertellen?

Uit de overlevering van Jan Yperman's *Cyurgie* heeft zij drie geïllustreerde handschriften vergeleken (Cambridge, London en Gent). In de lopende tekst zijn op opengelaten plaatsen tientallen afbeeldingen van medische instrumenten ingevoegd. De tekst gaat over het gebruik van deze instrumenten en verwijst steeds naar het komende plaatje, in na-

volging van traditionele wetenschappelijke handboeken in de klassieke Arabische traditie. Zo geven de kopiïsten met deze lay-out de moderne kenner al informatie over de functie van deze handschriften. Bovendien wijst de vergelijking van deze 3 handschriften erop, dat de handschriften uit Cambridge en London nauwer met elkaar verwant zijn dan met het handschrift uit Gent.

Het handschrift uit Cambridge vertoont echter een raar trekje. Op sommige open plekken staat niet het plaatje dat er volgens de tekst hoort te staan. Waar bv. een zodiakman moet staan, staat een raar plaatje van een blote man die een clysma ondergaat. In eerste instantie is dat voor moderne niet-ingewijden zomaar een vies plaatje, geheel misplaatst in deze tekst. Maar zo'n plaatje kan gebaseerd zijn op de 5-figurenserie, welbekend bij de middeleeuwse medicus (en de moderne kenner). De illustrator zal dit ook geweten hebben. Hij tekent dus wel medische plaatjes, maar ze horen niet bij de tekst. Hij kiest duidelijk voor blote plaatjes, maar heeft hij daar nu een bedoeling mee? Het lijkt hier gewoon Spielerei te zijn.

Geen aandacht aan schenken dan maar? Bij nader inzien kan zulke Spielerei met plaatjes op open plekken tot een datering leiden, bv. waar een medische illustratie vervangen is door een aan de kleding dateerbare lansknecht. Misplaatst in de tekst, maar toch de moeite waard om nader te bekijken! Een ander mooi voorbeeld is het gekriebel in de marge van het Leidse *Cyrurgie*-handschrift, dat bij nadere bestudering een ondersteboven staand, dateerbaar schip blijkt te zijn.

Terug naar de vraag: wat kunnen afbeeldingen en de tekst/beeld-relatie ons vertellen? Aan de hand van enkele voorbeelden heeft Maria Patijn ons laten zien wat daaruit af te leiden valt. De boodschap is vooral: niks negeren, ook niet het meest onooglijke of niet-relevante plaatje! Alles kan aanwijzingen bevatten over bv. de functie en de datering van een handschrift en over vele andere onderzoeksvragen.

DE JUISTE DIAGNOSE. HET ZOEKEN NAAR GESCHIKTE AFBEELDINGEN OVER DE ARTESLITERATUUR (MARTINE MEUWESE)

Martine Meuwese heeft in haar onderzoek een andere benadering. Zij zoekt o.a. naar beeldmotieven ter ondersteuning van de interpretatie van middeleeuwse afbeeldingen en heeft 'en passant' een verzameling aange-

legd van foute interpretaties (er is zelfs een boek over de valkuilen). Ook zij geeft in haar voordracht een aantal voorbeelden aan de hand van het beeldmotief (glazen) kolven. Zien wij een afbeelding van een middeleeuws laboratorium met een ingewikkelde distilleerinstallatie, dan denken wij al gauw aan alchemie, omdat sommige alchemieteksten hiermee verlucht worden. In dit voorbeeld moeten we verder kijken dan onze neus lang is, naar de ondersteunende tekst, het bijschrift bij het plaatje. Hier wordt duidelijk dat het om kruiden en huismiddeltjes gaat, dus gewone medische indicaties en geen alchemie!

Een standaardmotief is ook de man met een mantel, die de polsslag voelt en een kolf vasthoudt. Dat is altijd een arts, die immers voor de diagnose ook de uroscopie (piskijken) beoefent. Ook een kolf in een mandje is een urinekolf. Bij een vouwkaart met kolven in diverse kleuren verwijst de tekst naar de bijbehorende ziektebeelden en hun remedie: urinalen dus.

*De zodiakman in Les très riches heures du Duc de Berry ...
niet zomaar een mooi plaatje. Bron: www.sexualfables.com*

Een artesafbeelding moet instructief zijn, maar kan toch sterk variëren in uitvoering. Voor het uitrekenen van aderlaatdagen volstaat bijvoorbeeld een simpele pentekening van een zodiakman. Al mooier is het voorbeeld waar de illustratie is uitgebreid met 2 beschermheren van het gilde (1 met urinaal) en 2 patroonheiligen. Kennis van motieven (zoals de urinekolf) kan dan helpen bij de interpretatie. Maar in een van de prachthandschriften van de Duc de Berry staat een zeer fraaie illustratie van een zodiakman. Dit is een getijdenboek, dus de thematische afbeelding (met summiere tekst) is hier buiten de originele context geplaatst en moeilijker herkenbaar als medische illustratie.

Dus een kolf in de hand is een urinaal, zo dachten ze op een moderne medische website, waar een afbeelding te vinden is van Trotula “met urinefles”, een perfecte verwijzing naar haar medische werken toch? Maar nee, deze keer is het geen kolf, maar de rijksappel, die verwijst naar Trotula als keizerin der vroedvrouwen. En als een verliefd stel als Tristan en Isolde bij het spelevaren een kolf vasthouden, dan moeten we toch eerder denken aan een liefdesdrank dan aan pis. En wat moeten we met de aapjes met kolven, die we vaak in randversieringen van handschriften, maar ook in houtsnijwerk aantreffen? Dit zijn dan weer wel urinalen en de afbeeldingen zijn een parodie op de artsenuij.

Aan de hand van deze voorbeelden zien we dat we altijd alert moeten blijven bij de interpretatie van artesillustraties, ook als we houvast hebben aan beeldmotieven! Als uitsmijter van deze voordracht krijgen we een handout met webadressen waar thematische afbeeldingen te vinden zijn ... en dan is het tijd voor koffie.

NAAR EEN CONCEPT VOOR ONS ARTESPLATENBOEK

Na de pauze vertelt de medicus Alfred de Koning hoe hij als hobbyist vanuit zijn belangstelling voor de kunstgeschiedenis en de medische geschiedenis tot het verzamelen van (mooie) medische illustraties kwam. Weer een geheel andere invalshoek: hoe vind je bij een modern geschrift of een lezing passende plaatjes om het aantrekkelijker te maken, vooral als het ‘droge kost’ is? Dus hoe vind je de juiste afbeelding bij je onderwerp? Zijn verzameling is niet specifiek middeleeuws, en vooral gericht op kindergeneeskunde en gynaecologie. Als voorbeeld van wat hij zoal verzamelt, laat hij illustraties zien rondom het thema van het kosmische

mensbeeld in de middeleeuwen, ook in verband met geneeskunde, zoals de afbeelding van de levensfasen in een levensboom. Na zijn verhaal weten wij in ieder geval waar we mooie plaatjes kunnen vinden: bij Alfred!

Ter voorbereiding van deze studiedag is de deelnemers gevraagd een favoriete artesafbeelding mee te brengen. We inventariseren deze afbeeldingen om de discussie op gang te brengen: wat zijn nu eigenlijk wel of geen artesillustraties? Moeten 'onze plaatjes' per se uit Middelnederlandse handschriften c.q. teksten komen? Moeten ze mooi zijn? Of mogen ze ook lelijk zijn en moeten we dan vooral uitgaan van de functie van de afbeelding? En natuurlijk speelt de doelgroep een rol bij een aantal keuzes. Als indicatie voor de doelgroep wordt de *Volkskrant*-lezer en *NRC*-lezer genoemd. We mikken op beeldmateriaal dat niet algemeen bekend is (dat mooie plaatje dat je overal terugziet dus niet) en het hoeft niet altijd mooi te zijn. Het lijkt ons goed om te kiezen voor thema's, waardoor de afbeeldingen in een ruimere context geplaatst kunnen worden. En dit lijkt zinvoller als we niet alleen plaatjes uit Middelnederlandse handschriften gebruiken.

Als overkoepelend thema wordt 'de mens als mikrokosmos' of 'de mens en zijn wereld' voorgesteld, eventueel te beperken tot de gezondheidszorg met randverschijnselen, omdat dat veel raakvlakken heeft met andere artesgebieden. Er volgt een levendige discussie over de uitgangspunten (wie en wat willen we nu eigenlijk bereiken met dit boek) en de vorm waarin het boek gegoten moet worden en we besluiten dat deze discussie zal worden voortgezet in een pioniersgroep die het concept gaat opzetten. Daarna kunnen andere leden zich weer aansluiten voor het maken van het boek (zie elders in deze *W-mail*). Tot slot gaan we uit van een tijdpad van 3 jaar en nemen de volgende leden plaats in de pioniersgroep: Maria Patijn, Martine Meuwese, Orlanda Lie, Andrea van Leerdam en Gerrit Verbeek. En natuurlijk besluiten we de studiedag met een uurtje gezellig borrelen ... na gedane arbeid is het goed rusten!

Noor Versélewel de Witt Hamer

WEMAL-PROJECT ARTESPLATENBOEK

DOE MEE EN DIEN EEN VOORSTEL IN!

Tijdens de studiedag in februari hebben we gezamenlijk nagedacht hoe we het al jarenlang bestaande plan voor het 'platenboek' een nieuwe impuls konden geven. Nu is het zover: de platenboek-werkgroep (Martine Meuwese, Maria Patijn, Andrea van Leerdam, Gerrit Verbeek, Orlanda Lie) heeft een format uitgewerkt voor een boek over Middelnederlandse artes waarin niet de teksten maar de afbeeldingen centraal zullen staan.

LIJF & LEDEN

Het thema van het boek wordt: lijf & leden. Dit thema kan heel breed worden ingevuld - van koken tot baden, van chirurgie tot zodiakman - zodat alle WEMAL-leden er vanuit hun eigen expertise iets mee kunnen. Toch is dit thema specifiekier dan 'de mens en zijn wereld', wat tijdens de studiedag werd geopperd. De platenboek-werkgroep heeft gekozen voor deze afbakening, omdat dat de overtuigingskracht van het boek ten goede zal komen.

RICHTLIJNEN PLATENBOEK

- Totale omvang boek: 150 à 200 pagina's.
- Max. 1500 woorden per hoofdstuk.
- Thema: lijf & leden.
- Vragen m.b.t. de functie van de afbeeldingen, beeldtaal en/of beeldtraditie staan centraal. Bv.: waarom is dit zo afgebeeld, waarom hier, is het uniek of heel gangbaar, waar/wanneer komt het nog meer voor, komt het overeen met wat we uit teksten of andere afbeeldingen weten of verschilt het er juist van, etc.
- In elk hoofdstuk één 'kernafbeelding' uit het Middelnederlandse taalgebied (Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden). Deze komt paginagroot aan het begin van het hoofdstuk. Het mag een afbeelding uit een handschrift of druk zijn, maar ook een schilderij, fresco, sculptuur of iets anders.

- De kernafbeelding moet gerelateerd worden aan minimaal één Middelnederlandse tekst. Afbeelding en een kort Middelnederlands citaat (met vertaling in hedendaags Nederlands) vormen samen de ‘binnenkomer’ van het hoofdstuk. De relatie tussen beide wordt in het hoofdstuk verduidelijkt.
- Naast de kernafbeelding bevat het hoofdstuk 3-5 steunafbeeldingen. Deze mogen ook uit andere gebieden dan de Nederlanden komen.
- Kernafbeelding en citaat moeten van vóór 1550 zijn. Daarnaast mogen er in het hoofdstuk ook afbeeldingen en/of teksten ter sprake komen van na de middeleeuwen. Links met het heden worden van harte aangemoedigd (bv. beeldtaal die nog steeds voortleeft).
- Géén lange tekst in noten, alleen literatuurverwijzingen. Eindnoten, geen voetnoten.
- Wetenschappelijk verantwoord, maar niet wetenschappelijk geschreven: houd het luchtig en begrijpelijk voor breed publiek (doelgroep: *NRC.next*-lezers, *Volkskrant*-lezers).

STUUR JE VOORSTEL VOOR EEN HOOFDSTUK IN

Begin mei hebben alle WEMAL-leden een uitnodiging ontvangen om een voorstel te doen voor een hoofdstuk in het boek. Je kunt je voorstel nog tot 1 juli sturen naar Andrea van Leerdam, andreevanleerdam@xs4all.nl. Het aanmeldformulier en de richtlijnen vind je ook op de WEMAL-website (www.let.uu.nl/wemal). Hier staat bovendien het voorbeeldhoofdstuk dat Maria Patijn heeft geschreven, om je een indruk te geven van wat we met het boek voor ogen hebben.

De platenboek-werkgroep zal de voorstellen deze zomer bekijken en een selectie maken voor het boek. Hierna kunnen de schrijvers c.q. indieurs aan de slag om hun hoofdstuk uit te werken!

We hopen natuurlijk op een grote respons en zien jullie voorstellen met belangstelling tegemoet!

Namens de platenboek-werkgroep,
Andrea van Leerdam (coördinator)

OVER DE TRANSCRIPTIE VAN DE MIDDELFranse TEKSTEN

In het vroege voorjaar van 2011 was de transcriptiefase van het Hattem-project van WEMAL helemaal afgerond. Helemaal? Nou, er was één stukje dat dapper weerstand bood: het Franstalige gedeelte. Eigenlijk behoorde het natuurlijk niet tot het werkterrein van WEMAL. Maar het zou heel raar zijn geweest om een digitale editie te maken van een handschrift en dan alles wat geen Middelnederlands was weg te laten. Dus stortten Noor Versélewel de Witt Hamer, Maartje van Iersel en Frederiekje de Jongh zich op dit gedeelte van het manuscript. Hier volgt een verslag van hun avontuur.

ZO MOEILIJK KON HET TOCH NIET ZIJN?

Toen we de eerste keer bij elkaar kwamen tijdens het inloopweekend in Geldrop in het najaar van 2010, dacht ik dat we wel aardig voorbereid waren op de klus. Noor was gewapend met een ruime ervaring in de paleografie, Maartje had zojuist met succes een masterstudie Franse literatuur afgesloten en ikzelf had tijdens mijn studie Mediëvistiek ooit een paar cursussen Oud- en Middelfrans gevolgd. Bovendien hadden we handwoordenboeken en grammatica's tot onze beschikking. Daarmee moest het toch lukken?

Nou, dat bleek al snel toch een beetje te optimistisch gedacht. Hoeveel ervaring ik ook had met Middelnederlands, bij het lezen en transcriberen van dit Middelfrans maakte ik toch weer echte beginnersfouten. Zo weet ik bijvoorbeeld best dat er in de middeleeuwen geen vaste spellingsregels waren en dat men woorden vaak fonetisch opschreef. Maar bij het transcriberen van het Middelfrans stond ik daar dan toch weer niet genoeg bij stil.

Een mooi voorbeeld van dit probleem deed zich voor in een stukje dat Maartje aan het transcriberen was. Ze kwam steeds weer hetzelfde vreemde woord tegen dat ze wel kon lezen, maar niet begreep: "yawe". Bijvoorbeeld in de zin: "Prens jus dalonie avec vin aigre et yawe chaulde avec la

pourer de diptane cest souuerain remede” (472b, r. 10-15). “Neem sap van aluin(?) met azijn en hete [onbekend] met het poeder van de vuurwerkplant is het de beste remedie.” Hete “yawe”, wat kon dat toch zijn? De handwoordenboeken maakten ons niets wijzer. De oplossing kwam in zicht toen Maartje op internet een online Oudfrans woordenboek vond: de *Dictionnaire Godefroy* (<http://micmap.org/dicfro/introduction/dictionnaire-godefroy>). Het woord “yawe” stond er niet in, maar toen Noor de spellingsvariant “iaue” opzocht, vond ze een verwijzing naar “aigue”:

AIGUE, aighe, aige, aighue, aegue, aeghe, aege, eage, egue, ege, esgue, ague, augue, auge, laugue, iauge, eve, ewe, esve, eive, aire, hayre, euve, euwe, yeuue, yeuwe, ave, awe, haue, iave, iaue, yaue, yaue, hyeuue, iawe, taiue, tauue, hyauue, eave, eauue, ive, iwe, eyave, ayauue, ayeuue, aiue, iau, iaul, ial, ia, é, s. f., eau : ⁴

En Rencasvals ad une ewe curant.
(*Rol.*, 3225, Müller.)

Gent paienur ne voient cesser unques,
Issent de mer, viennent as ewes dolces.
(*ib.*, 2639.)

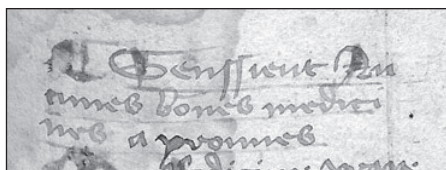
E si ewesque les ewes heneissent.
(*ib.*, 3667.)

Dit woord “aigue” lijkt fonetisch nog veel op het Latijnse “aqua” en blijkbaar heeft het zich via de vorm “yawe” ontwikkeld tot het modern Franse “eau”. Natuurlijk was dit geen transcriptieprobleem, maar nu we weten wat het woord betekent, snapten we de tekst veel beter en dat helpt bij het oplossen van echte transcriptieproblemen.

WOORDEN OM OVER TE STRUIKELEN...

Die echte transcriptieproblemen doen zich voor bij de letters die uit alleen maar pootjes bestaan: i, u, n en m. Als je twee pootjes ziet, dan kan het een u of een n zijn. Bij drie pootjes heb je de keuze tussen in, ni, iu, ui en m. Bij vier pootjes heb je nog meer mogelijkheden. Dit probleem kennen we natuurlijk ook bij het transcriberen van Middelnederlands en dan zijn we gewend het op te lossen door naar de context te kijken. Die methode zou bij het Middelfrans ook moeten werken, maar als je kennis van die taal beperkt is, wil je nog wel eens in het modern Frans gaan denken en dat kan gekke fouten opleveren. Neem nu het begin van de Franstalige fragmenten (zie de volgende bladzijde):

Deze allereerste zin hadden we afgeschreven als “¶ Senssient Ancimes bonnes medicines a prouues”. We dachten dat “ancimes” misschien een variant zou kunnen zijn van “ancienes”: “Hier volgen oude goede beproefde medicijnen.” Die

Hattem C5, p. 435, kol. a, r. 1-3.

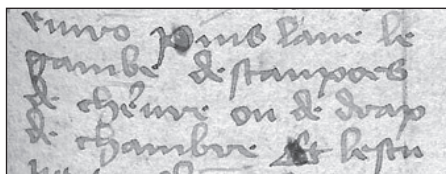
variant kwam weliswaar niet voor in ons handwoordenboek, maar het handwoordenboek vermeldt sowieso weinig varianten. Verderop in de tekst kwamen we echter datzelfde woord tegen in een context waarin de betekenis “oude” wel heel raar zou zijn: “Ancimes vertu dune herbe qui est nommee en latin erboris maria” (455a, r. 6-9): “Oude deugd van een kruid dat in het Latijn herboris Maria wordt genoemd.”

Zou er niet iets anders kunnen staan? Na enige tijd staren op de letters bedacht één van ons dat er ook “Aucunes” kon staan. Maar met de modern Franse betekenis van “aucunes” zou die zin al even raar zijn: “Geen enkele deugd van een kruid [...]”. Maar er stond mij iets van bij dat dat woord in het Oudfrans een minder negatieve betekenis had. We zochten het op en het had inderdaad de betekenis “een zekere” of “een enkel”. Hier moest dus “aucunes” staan en niet “ancimes”. En toen we terug gingen naar onze allereerste zin bleek “aucunes” daar ook veel beter te passen: “Hier volgen enkele goede beproefde medicijnen”.

...EN NOG MEER BREINBREKERS

Maar niet alle problemen waren zo eenvoudig op te lossen. Neem het volgende fragment:

In eerste instantie hadden we het getranscribeerd als: “Puis laue le gambe destanpoes de cherure ou de drap de chambre”. Het begin van de zin was duidelijk: “Was dan het been met [...]”. In de rest van de zin worden twee soorten textiel

Hattem C5, p. 435, kol. a, r. 13-16.

genoemd. “Drap de chambre” is vermoedelijk een soort laken, maar de precieze betekenis doet er hier niet toe, want de spelling is zeker juist. Maar nu die eerste textielsoort, “estampoës de cherure”. Laten we onze aandacht eerst op het eerste woord richten. Staat er “estampoës” of “estampoës”? Geen van beide varianten konden we terugvinden in het woordenboek. Het woord kwam in de tekst nog veel vaker voor, maar dan met een o in plaats van een a: “estouppes” of “estonppes” (o.a. 435b, r. 23)? Als je “estoupe” opzoekt in de *Dictionnaire Godefroy* vind je zoiets als “fopperij”, “scherts” of “leugen”.

Maar het woord kwam verderop in het Hattemse handschrift ook voor als werkwoord: “Prendes fleurs de rommarin et oeulle doliue et les mettes en vne fyolle de voire tout ensamble et lestoupes bien auplus pres que vous pourres” (436a, r. 12-19). “Neem bloemen van rozemarijn en olijfolie en doe het bij elkaar in een glazen flesje en stop het zo goed dicht als je kunt.” Dit werkwoord hielp ons wel verder. “Estouper” betekent namelijk in modern Frans “boucher avec de l’étoupe”, oftewel “stoppen met een stopmiddel”. Het modern Franse zelfstandig naamwoord “étoupe” wordt in de meeste woordenboeken vertaald als “poetskatoen”, of als “vezelafval van hennep of vlas”.

Met het Middelfranse zelfstandig naamwoord “estoupe” zal dus ook wel een stopmiddel zijn bedoeld, waarschijnlijk een prop vezels, misschien zelfs een soort tampon. Als spellingsvarianten van het werkwoord geeft de *Dictionnaire Godefroy*: “estoupper, estoper, estopper, estuper, estuber, atouper, atoper, stoppeir”. De moderne spelling is “étouper”. Omdat er geen varianten zijn van het werkwoord met een n voor de p, lijkt het ons gerechtvaardigd om de onbekende tweepoot in het werkwoord en in het zelfstandig naamwoord consequent als u af te schrijven. Ook in het geval van “estampoës”, dat we voorlopig maar als variant van “estoupes” beschouwen.

Terug naar de zin met de twee soorten textiel: “Puis laue le gambe destampoës de cherure ou de drap de chambre”. Als “estampoës” een stopmiddel is, of een tamponachtig iets, dan is “cherure” ongetwijfeld een materiaal. Ervan uitgaande dat de apostrof altijd staat voor een r in combinatie met een klinker, ligt het voor de hand dat we de afkorting oplossen als “cherure” of “chereure”, waarbij de u zowel voor de u-klank als voor de v-klank kan staan. Maar verderop lezen we: “Et puis prendre vin blancus

et estoupes de **chenneue** bien moullies dedens le vin” (435b, r. 21-25). “En neem dan witte wijn en stoplappen van [onbekend materiaal?] goed doordrenkt met de wijn.” Hier is de slotklank van de eerste lettergreep afgekort met een tilde. De tilde staat gewoonlijk voor een n of m. Dit woord zou dan afgeschreven moeten worden als “chenneue” of “chenueue” of “chennene” of “chenuene”.

Het gaat waarschijnlijk om hetzelfde woord als “cherure”, maar als dat zo is, dan hebben we hier wel te maken met twee spellingsvarianten die heel ver uit elkaar liggen, of de kopiist heeft per ongeluk een verkeerd afkortingsteken gebruikt. De *Dictionnaire Godefroy* helpt ons misschien iets verder. Er zijn een paar woorden die in de buurt komen van “cherure” of “chenneue” en die hebben allemaal te maken met hennep, in modern Frans “chanvre”: “cheneveux” (“hennepzaad”), “chanevas” of “chanevaz” (“textiel van hennep”) en “chanevel” of “chennevel” (“een bundel hennep”). Zou het hier misschien kunnen gaan om een textiel van hennepvezels?

Onlangs ontdekten we ook een online woordenboek Middelfrans, de *Dictionnaire du Moyen Français* (<http://www.atilf.fr/dmf>). Natuurlijk zochten we alle probleemgevallen hierin op. In tegenstelling tot Godefroy kent het woordenboek Middelfrans wel het woord “chanvre” en wel met heel veel spellingsvarianten, waaronder: “chanve”, “chenne”. En ook de woorden “chanevas” en “chanevel” komen hierin voor, maar geen vorm die meer in de buurt komt van ons “chenneue”. Desondanks ondersteunt het ons vermoeden dat het woord met de tilde wel zal staan voor een vorm van henneptextiel, maar of we het moeten transcriberen als “chenneue” of “chennene”, weten we dus nog steeds niet.

En hoe zit het nu met het woord met de apostrof, “cherure”? Daarvoor heeft het woordenboek Middelfrans wel een leuke suggestie. Het zou kunnen gaan om een variant van “serrure”, zegt het. Een “serrure” is een slot, als op een deur of kist, en tevens een omschrijving voor “les parties naturelles de la femme”. Als dat zo is dan zou de combinatie “estaupoes de cherure” zoiets kunnen zijn als een tampon of een maandverband. Maar misschien zijn we dan wat al te creatief met de Middelfranse taal. Ik vrees dat we hier niet uitkomen zonder hulp van een deskundige.

Dit zijn zo maar een paar voorbeelden van de problemen die we tegenkwamen bij het transcriberen van de Middelfranse teksten in hs. Hattem C5. Eigenlijk verschillen ze niet wezenlijk van de problemen die we ervaren met de Middelnederlandse artesliteratuur. Ook in het Franse taalgebied geven de woordenboeken te weinig spellingsvarianten en ze zijn niet bekend met het specifieke jargon van de artesliteratuur. Maar waar we bij het Middelnederlands nog kunnen terugvallen op onze intuïtie, gaat dat bij het Middelfrans helaas niet. Wie kunnen we dan om hulp vragen? Zou er soms ook een werkgroep zijn voor de Middelfranse artesliteratuur? À l'aide! (Help!)

Frederiekje de Jongh

REPERTORIUM MIDDELNEDERLANDSE RIJMSPREUKEN

EEN DIGITAAL REPERTORIUM IN DE MAAK

Annette Hemmes-Hoogstadt en Greet Kuulkers-Jungman werken momenteel aan een database voor Middelnederlandse rijmspreuken.

Onder rijmspreuken verstaan zij (zeer) korte rijmende teksten van minimaal twee tot maximaal twintig regels, waarin op bondige wijze een of meerdere levenswijsheden worden geponeerd, zoals die waarin staat dat men in de nood zijn vrienden leert kennen:

Niemen sine vrienden en weet
Also hem sijn dinc ten besten geet
Maer de vriende werden becant
Alst hem qualec geet in hant
(Handschrift-Van Hulthem, nr.148.155)*

Deze spreuken zijn vaak te vinden op schutbladen, als pennenprobeersel in de marge of als bladvulling tussen langere teksten in handschriften en vroege drukken. Soms zijn ze gebundeld tot een spreukenverzameling, bijvoorbeeld in het handschrift met teksten van Willem van Hildegabersch (Den Haag, KB, 128 E6) en in het handschrift-Van Hulthem (Brussel, KB, 15.589-623).

De moderne compilatoren hebben de indruk, dat er met name in rijmspreukenverzamelingen verschillende typen spreuken zijn opgenomen, bijvoorbeeld *raadsels* zoals:

E ende E ende noch een E
MCC L ende II
Dats die ghene die mi doet wee
(Hulthem nr.108.46)

Of een rijmspreuk in de vorm van een zogenaamde *priamel*, een kort gedicht met eenzelfde opbouw in de opeenvolgende versregels en een slotregel waarin alles onder eenzelfde ‘noemer’ wordt gebracht. Zo’n rijmspreuk is Hulthem nr.108.51:

Die een pert heeft dat qualijc gheet
Ende een wijf die achter wt sleet
Ende op elken tee II extero ghen
Die man die leeft selden sonder doghen

Onder de rijmspreuken bevinden zich eveneens talloze *spreukstrofen*. Dit zijn tekstjes waar in zes korte versregels, die rijmen volgens het schema aabccb, meestal in de derde persoon een algemene waarheid uiteengezet wordt, zoals in Hulthem nr.108.201:

Troestelike woert
Sijn goet ghehoert
In alder stont
Elker herten
Die es in smerten
Ende ghewont

De verwachting is dat er in handschriften en vroege drukken duizenden rijmspreuken gevonden zullen worden. Het is de bedoeling deze te verzamelen in een digitale database en die voor nader onderzoek beschikbaar te stellen. Het afbakenen van het corpus vormt een behoorlijke uitdaging. In principe beperkt het repertorium zich tot Middelnederlandse spreuken. Het is echter ook denkbaar in een later stadium aparte categorieën te hanteren voor Latijnse, Duitse, Franse en Engelse rijmspreuken. Omdat Middelnederlandse rijmspreuken eveneens in relatief late bronnen overgeleverd kunnen zijn, eindigt de verzamelperiode niet exact in het jaar 1500.

Inmiddels is gestart met het invoeren van de spreukenverzamelingen die opgenomen zijn in het handschrift-Van Hulthem (ed. Brinkman & Schenkel 1999). Deze collectie telt in totaal circa 465 items en zal naar verwachting eind 2011 helemaal zijn ingevoerd. Daarna komen de edities van andere (verzamel)handschriften aan de beurt, te beginnen met de digitaal beschikbare edities, en tenslotte de niet-geëditeerde teksten.

Er wordt naar gestreefd na voltooiing van het invoeren van de spreuken uit het handschrift-Van Hulthem dat deel voor onderzoekers beschikbaar te stellen. Daarna volgen updates zodra volgende gedeeltes zijn ingevoerd, waarbij uiteraard eventuele opmerkingen en/of aanvullingen van gebruikers kunnen worden verwerkt.

Rijmspreuken die de compilatoren bij toeval als onderdeel van langere teksten tegenkomen, worden niet als afzonderlijk item in de databank opgenomen, maar als parallel/variant benoemd. De totale omvang van het corpus, en die van de parallellen/varianten, is op dit moment nog niet in te schatten.

Kortom: een uitdagend en veelomvattend project, waarvoor Annette en Greet nog op zoek zijn naar een podium om deze database algemeen toegankelijk te maken.

* De citaten zijn ontleend aan de diplomatische editie van het handschrift-Van Hulthem, bezorgd door Herman Brinkman en Janny Schenkel, Hilversum, 1999 (MNV VII).

Sacha Voogd

TWEE WETEN MEER DAN ÉÉN

OVER DE VOOR- EN NADELEN VAN CROWDSOURCING

DE WIJSHEID VAN DE MASSA

In maart van dit jaar was er op Nederland 2 een aflevering te zien van het wetenschapsprogramma Labyrint van de VPRO en de NTR, getiteld 'De kracht van de massa'. De uitzending ging over het thema "the wisdom of crowds", in Nederland ook bekend als het gezegde "twee weten meer dan één". Als voorbeeld van dit principe wordt vaak de observatie van de 19e-eeuwse Britse statisticus Francis Galton aangehaald. Hij constateerde dat als men een menigte op een veemarkt het gewicht van een os liet schatten, het gemiddelde van die schattingen dichter bij het werkelijke gewicht kwam dan de afzonderlijke schattingen. Het principe is bij statistici ook wel bekend als De Wet van de Grote Getallen.

De makers van Labyrint gingen op zoek naar toepassingen van de wijsheid van de massa. Zo schonken ze onder meer aandacht aan het computerprogramma Monk, dat prof. dr. Lambert Schomaker, hoogle- raar kunstmatige intelligentie aan de Rijksuniversiteit Groningen, heeft ontwikkeld ten behoeve van enkele archiefinstellingen, waaronder het Nationaal Archief. Deze online software is bedoeld voor het digitaal door- zoeken van oude handschriften.

Zoals wij allemaal weten, zijn handschriften moeilijk te lezen voor een computer omdat ze zo verschillend zijn. Monk is een tekstherkennings- programma dat handschriften leert lezen door zijn vermoedens te laten bevestigen door gebruikers van het programma. Wanneer de computer bijvoorbeeld denkt dat een bepaald woord als 'Groningen' moet worden gelezen en de meeste bezoekers van de website bevestigen dat, dan gaat het programma ervan uit dat het klopt. Het lijkt op de bekende optical character recognition programma's (OCR's), maar het verschil is dat dit programma geen afzonderlijke letters herkent, maar grotere patronen zo- als woorden en woorddelen.

CROWDSOURCING VERSUS WEMAL-PROJECTEN

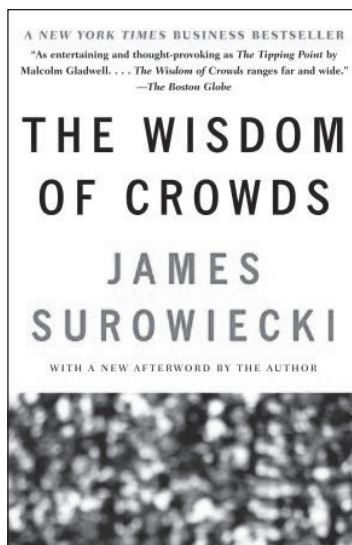
Monk wekte onmiddellijk mijn interesse. Het deed me denken aan de digitaliseringsprojecten van WEMAL. Ook onze projecten worden immers gerealiseerd door vrijwilligers die online vanuit hun eigen huis (met eLaborate) aan het werk gaan. Maar Monk is niet het enige vrijwilligersprogramma in de archiefwereld. Onlangs hoorde ik van nog een project: 'Vele handen maken licht werk' van het Stadsarchief Amsterdam. Zowel Monk als Vele Handen maken gebruik van crowdsourcing: het inzetten van een grote groep niet vooraf

gedefinieerde personen. Sinds de journalist James Surowiecki in 2004 het boek *The Wisdom of crowds* publiceerde, heeft deze manier van werken een grote vlucht genomen. Als je op Wikipedia het lemma 'crowdsourcing' bekijkt, zie je meteen waarom. Ik citeer:

Wikipedia wordt vaak als een crowdsourcingproject gezien. Jimmy Wales, één van de oprichters, vond dit trouwens een misplaatste term omdat het zou impliceren dat bedrijven op een gratis wijze gebruik zou[den] maken van het publiek. Een verkeerde benadering van de werkelijkheid volgens hem. De Nederlander Henk van Ess kwam in september 2010 met een minder commerciële definitie: "Crowdsourcing is het bundelen van kennis van bereidwillige experts die voor niets een probleem willen oplossen en het antwoord gratis willen delen met anderen"

(<http://nl.wikipedia.org/wiki/Crowdsourcing> / 18-05-2011)

De cultuursector zit met een chronisch geldgebrek. In het archiefwezen is dat niet anders dan in de wereld van de letteren. Het indexeren of digitaal doorzoekbaar maken van handgeschreven archiefstukken is tijdrovend en duur. Wat is er aantrekkelijker dan het idee dat je dat voor (bijna) niks

door vrijwilligers kunt laten doen? Dus zijn verschillende archiefinstellingen crowdsourcing projecten begonnen om te zien of het werkt.

De digitaliseringsprojecten van WEMAL zijn het bewijs dat het werkt, zul je misschien denken. Maar dat is niet helemaal waar. WEMAL doet niet echt aan crowdsourcing. Ons Bartholomeusproject is immers niet uitgevoerd door willekeurige personen: iedereen die heeft meegewerkt aan het project van WEMAL is lid van de vereniging. En dat is cruciaal voor de uitkomst van het project.

De definitie van Henk van Ess laat zien waar het probleem zit. Crowdsourcing betekent dat je je project openstelt voor alle hulp zonder vooraf actief personen te selecteren. In de definitie van Van Ess zijn de willekeurige personen die hulp aanbieden vervangen door bereidwillige experts. Maar als je je programma openstelt voor alle bezoekers van je website, hoe weet je dan dat ze experts zijn? Dat weet je niet.

CROWDSOURCING EN (ON)ACCEPTABELE FOUTMARGES

In het wetenschapsmagazine Labyrint werd duidelijk gemaakt wat de problemen zijn met de theorie over de wijsheid van de massa. De programmakers probeerden namelijk het 19e-eeuwse experiment met de os te herhalen. Ze vroegen willekeurige bezoekers op hun website om het gewicht van een koe te schatten. En wat bleek? Het gemiddelde van alle schattingen kwam uit op 552 kg, terwijl de koe in werkelijkheid 740 kg woog! Maar in het 19e-eeuwse experiment week het gemiddelde van alle schattingen slechts een pond af van het werkelijke gewicht! Hoe kan het dat het experiment van Galton bij herhaling in de 21e eeuw een heel andere uitkomst heeft? De makers van Labyrint menen dat het komt doordat de gemiddelde bezoeker uit de 21e eeuw geen idee meer heeft van het gewicht van een koe. Waaruit we kunnen concluderen dat het voor de wijsheid van de massa toch wel wat uitmaakt hoeveel verstand de individuen hebben van het gevraagde.

De archiefinstellingen die gebruik maken van crowdsourcing moeten zich dus afvragen welke foutmarge zij acceptabel vinden. Voor WEMAL zal het antwoord 'nagenoeg nul' luiden. Een onbetrouwbare editie van een middeleeuwse tekst is voor de wetenschapper immers van weinig waarde. Als de editor niet kan garanderen dat de editie nagenoeg foutloos is, dan moet de wetenschapper toch weer het handschrift erbij nemen.

WEMAL garandeert de kwaliteit van haar edities op drie manieren:

1. door alleen leden te laten deelnemen aan de projecten;
2. door de eventueel ontbrekende paleografische kennis van de vrijwilligers bij te spijkeren;
3. door alle transcripties te laten controleren door ervaren vrijwilligers.

Monk en Vele Handen zijn beide echte crowdsourcing projecten. Zij doen geen selectie van vrijwilligers vooraf en vooralsnog plannen zij ook geen kwaliteitscontrole achteraf. Maar voor archiefinstellingen is misschien ook een grotere foutmarge acceptabel. Het Nationaal Archief (Monk) en het Stadsarchief Amsterdam (Vele Handen) willen hun archieven in de eerste plaats digitaal doorzoekbaar maken. Vooralsnog zijn de digitale bestanden niet bedoeld als vervanging van de originelen. Het idee is dat de onderzoeker gemakkelijker online het archiefstuk kan vinden dat de informatie bevat die hij nodig heeft. En dat hij vervolgens naar de archiefinstelling toe gaat en het fysieke stuk opvraagt.

Fouten in de digitale bestanden maken de archiefstukken slechter doorzoekbaar. Als het slechts om een handvol fouten gaat, dan is dat alleen hinderlijk voor de onderzoeker. Maar als er erg veel fouten in de digitale bestanden zitten, dan voldoet de archiefinstelling niet meer aan haar wettelijke taak “de onder hen berustende archiefbescheiden in goede, geordende en toegankelijke staat te brengen en te bewaren” (Archiefwet 1995, art. 3).

BELONING OF STRAF?

De projecten Monk en Vele handen zijn beide experimenten. De archiefinstellingen willen onderzoeken wat de mogelijkheden zijn van crowdsourcing en wat de kwaliteit en de kwantiteit is van de output. Bij Monk is zelfs sprake van een dubbel experiment: niet alleen wil men uitproberen of een crowdsourcing project werkt, men probeert tevens een computerprogramma te maken dat handschriften leert lezen. Ik vermoed dat het met Monk ook de bedoeling is dat de software uiteindelijk geheel zelfstandig handschriften kan digitaliseren. Maar dat kan natuurlijk alleen als de vrijwilligers het computerprogramma geen fouten aanleren. En dat is in de huidige opzet van het project lang niet zeker.

Dat komt doordat er nog een ander probleem is met het idee van de wijsheid van de massa, namelijk dat de mens in zekere zin een kuddedier is en de neiging heeft om te zich aan te passen aan de massa. Labyrint liet voorbeelden zien van wetenschappelijke experimenten waaruit is gebleken dat mensen met opzet verkeerde antwoorden gaan geven om maar niet buiten de groep te vallen. Groepsdwang en massagedrag kunnen dus in principe problemen opleveren bij crowdsourcing projecten, al kun je de rol van de massa gemakkelijk uitsluiten door je project zo te ontwerpen dat de vrijwilligers geen weet hebben van elkaars inbreng.

Bij Monk gaat massagedrag echter ongetwijfeld een rol spelen. Om vrijwilligers te motiveren is er in het programma een spelelement ingebouwd: je kunt smileys verdienen. De computer geeft een woord dat hij niet kan lezen en vraagt de 'speler' om een antwoord. Soms is het woord al door één of meer andere vrijwilligers bekeken en doet de computer je op basis daarvan een suggestie. Als je een antwoord geeft dat overeenkomt met de antwoorden van andere spelers, verdien je een smiley. Dit principe stimuleert de speler juist om niet zelfstandig te denken maar mee te gaan met de massa.

Henny van Schie, medewerker van het Nationaal Archief, presenteerde het programma Monk op het onlineforum Archief 2.0. Verschillende bezoekers van dit forum gaven commentaren en suggesties. Dat het spelelement fouten bevordert was de belangrijkste klacht. Christiaan van der Ven, medewerker van het Brabants Historisch Informatie Centrum en tevens auteur van de blog 'De digitale archivaris', stelde daarom voor om de suggesties weg te laten. Dat lijkt me een goede oplossing.

Tot slot is er mijn inziens nog één probleem met crowdsourcing en dat probleem doet zich ook voor bij WEMAL. Omdat fondsen en instituten nauwelijks bereid zijn te betalen voor transcriptiewerk, bieden mensen zoals wij vrijwillig onze (vakkundige) hulp aan. Zo wordt het werk toch gedaan. Maar onbedoeld houden we daarmee ook de situatie in stand dat niemand bereid is om ervoor te betalen. Want waarom zou je betalen als er genoeg vrijwilligers zijn die het voor niks doen?

Frederiekje de Jongh

GERAADPLEEGDE BRONNEN

(Tip: open de digitale versie van dit nummer van *W-mail* (jg. 12, nr. 1) op <http://wemal.let.uu.nl/w-mail.html> en gebruik de hyperlinks. Dit werkt alleen voor hyperlinks die niet doorlopen op een volgende regel; dan wordt het helaas toch kopiëren en plakken!)

Labyrint

De kracht van de massa (uitzending van 22 maart 2011)

Deze uitzending is in zijn geheel te bekijken op Uitzending Gemist:

<http://beta.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1082273-de-kracht-van-de-massa>

Over crowdsourcing

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Crowdsourcing>

Monk

(Let op, dit is één URL.)

http://application01.target.rug.nl/cgi-bin/monkweb?cmd=showranword&db=1898&start=0&trainedwordmethod=Sordex&selhit=_All&class=misfuie_Hek&zoid=navis-NL-HaNA_2.02.14_7813_0712-line-008-y1%3D1077-y2%3D1256-zone-RECOG-x%3D1146-y%3D0019-w%3D0353-h%3D0141-ybas%3D0086-nink%3D7167-seg-m%3DCOCOS5cocos

Over Monk

(Let op, dit zijn 3 URIs.)

<http://www.ai.rug.nl/~lambert/Monk-collections-nl.html>

<http://www.archief20.org/forum/topics/speel-mee-met-monk-het?id=792394%3ATopic%3A51652&page=3#comments>

<http://www.digitalearchivaris.nl/2011/03/monk-ocr-voor-oude-handschriften.html>

Vele Handen

www.militieregisters.nl

Over Vele Handen

<http://militieregisters.nl/wp-content/uploads/2010/05/100601-Archievenblad-5-juni-2010-pag-17-+-18.pdf>

Archiefwet 1995

http://wetten.overheid.nl/BWBR0007376/geldigheidsdatum_17-05-2011#Opschrift

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

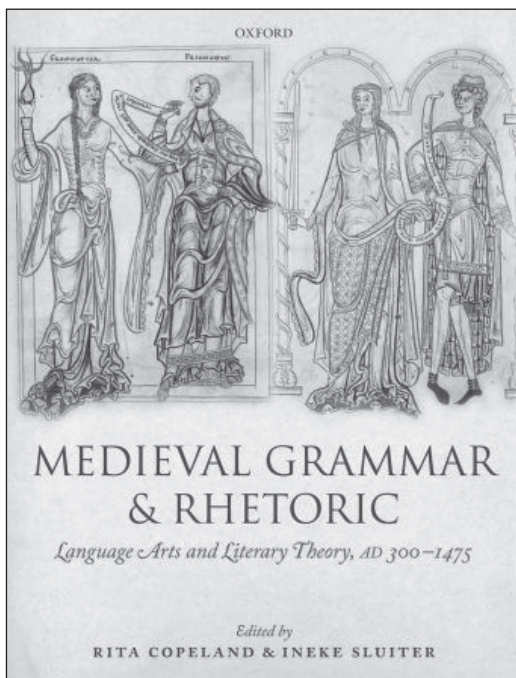
T. Bruggisser-Lanker, *Musik und Tod im Mittelalter. Imaginationsräume der Transzendenz*. Göttingen, 2010.

R. Copeland en I. Sluiter (eds.), *Medieval Grammar and Rhetoric. Language Arts and Literary Theory*. Oxford, 2010.

P. Dinzeltbacher, *Lebenswelten des Mittelalters, 1000-1500*. Badenweiler, 2010.

Uit de recensie van D. Nicholas in The Medieval Review [tmrl@indiana.edu] 10.11.10: "The author is a distinguished Austrian historian, founder and editor emeritus of the journal *Mediaevistik*, whose previous publications have emphasized the history of medieval

mentalities, theology, gender, and religion. Dinzeltbacher's stated intention (9-10) is to write a survey that will correct the erroneous impressions that most beginning students and general readers have of the medieval period. He does not say explicitly what he means by *Lebenswelten*, but he seems to use "fundamental elements of medieval forms of life" (10) as a synonym. This is less an intellectual history than a demonstration of how human behavior, not only concerning religious practice but also in relations with other persons and with communities, was conditioned by traditional and new ideas.

The book has seven numbered chapters with endnotes and a short bibliography. Each except Chapters 5 and 6 have subheadings, which are useful for Chapters 1-4 but become a distraction in Chapter 7. Each chapter has quotations from original sources, some of which are separated from the main text by shading, translated by the author into modern German. Of the 68 shaded documents, 11 were written in France, 19 in Germany and the Low Countries, 19 in Britain, fourteen in Italy, four in Iberia, and one in Scandinavia. A clear secondary theme is thus to show German readers how their medieval history fits broader patterns derived from the west.”

P. Duhamel, *Polyphonie parisienne et architecture au temps de l'art gothique (1140-1240)*. Varia Musicologica 14. Bern, 2010.

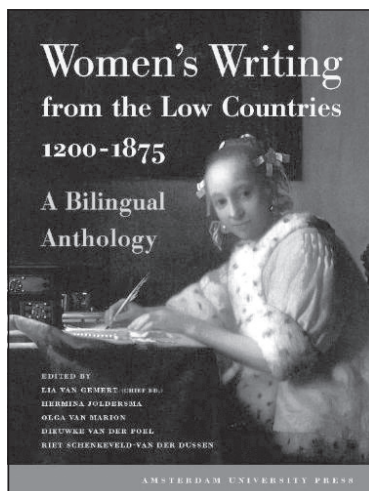
N. Edwards (ed.), *The Archaeology of the Early Medieval Celtic Churches*. Leeds, 2009.

D. Fallows, *Composers and their Songs, 1400–1521*. Variorum Collected Studies Series. Aldershot, 2010.

V.L. Garver, *Women and Aristocratic Culture in the Carolingian World*. New York, 2009.

L. van Gemert (hoofddred.) e.a., *Women's writing from the Low Countries 1200-1875. A Bilingual Anthology*. Amsterdam, 2010.

In deze tweetalige bloemlezing gaan de Middelnederlandse teksten vergezeld van een moderne Engelse vertaling. In hoofdstuk 6 gaat Orlanda Lie in op Christine de Pizans *Livre de la cité des dames*. Vooral interessant zijn echter de hoofdstukken 7 en 8, waarin Orlanda Lie specifieke artesonderwerpen bespreekt. In hoofdstuk 7 komt het lepratraktaat van Barbere Sagers aan bod, hoofdstuk 8 gaat dieper in op de *Trotula*-traditie.

D. Hiley, *Gregorian Chant*. Cambridge, 2009.

M.C. Howell, *Commerce before Capitalism in Europe, 1300 – 1600*. Cambridge, 2010.

S. Jaeger, *Magnificence and the Sublime in Medieval Aesthetics. Art, Architecture, Literature, Music*. Houndmills, 2010.

Th.F. Kelly, *The Practice of Medieval Music. Studies in Chant and Performance*. Aldershot, 2010.

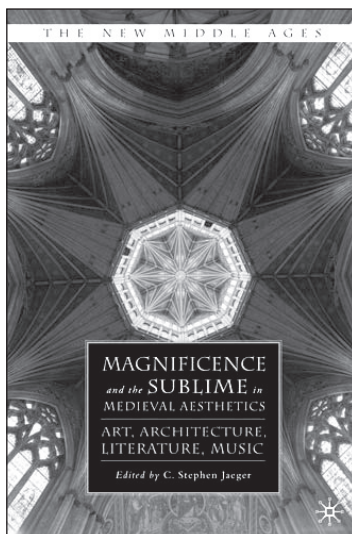
E. Kooper (ed.), *The Medieval Chronicle VI*. Amsterdam/New York, 2009.

C. Kostick (ed.), *Medieval and Early Modern Women. Essays in honour of Christine Meek*. Dublin, 2010.

Uit de recensie van C. Benes en T.J.H.

McCarthy in *The Medieval Review*

[tmrl@indiana.edu] 11.02.11: "In 2007 Professor Christine Meek retired from the Department of Medieval History at Trinity College, Dublin after a distinguished career of teaching, research and service to the College. Her studies on the economic and social history of medieval and Renaissance Lucca are standard works in the field, while more recently she has turned to the history of medieval women. The volume under review seeks to acknowledge both of these interests, and the diverse essays contributed by Meek's students and colleagues from both sides of the Atlantic coalesce--largely thanks to a well-crafted introduction by Conor Kostick--into a whole worthy of the honorand, and better than the volume's admittedly awkward title might suggest. Christine Meek's scholarship is characterized by meticulous archival research, thorough linguistic competency, and the self-assuredness to resist scholarly fads while taking advantage of their occasional merits. She has left an important legacy as well for her academic colleagues as for her students, and so it is fitting that her work should be celebrated with an elegantly produced *Festschrift*."

J. Máchacek, *The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe. Early Medieval Centers as Social and Economic Systems*. Leiden/Boston, 2010.

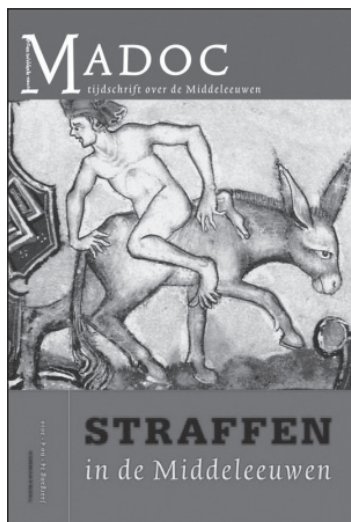
Zie voor een uitgebreide recensie: <https://scholarworks.iu.edu/dspace/handle/2022/13062>.

Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen 24 (2010), nr. 4. Themanummer: *Straffen in de Middeleeuwen*.

Dit themanummer bevat artikelen van Adriaan Gaastra, Han Nijdam, Guy Geltner, Jan van Herwaarden, Dirk-Jan Horus, Clara Strijbosch, Peter Paalvast, Jos Koldeweij en Anna Adamska (column).

Informatie van de uitgever: “In discussies over misdaad en straf wordt vaak gerefereerd aan de Middeleeuwen, waarin volgens de populaire opvatting gruwelijke lijfstraffen aan de orde van de dag waren en gevangenen nog geen ‘hotels’. De auteurs van dit themanummer van *Madoc* streven ernaar dit beeld te nuanceren door middeleeuwse

concepten van straf in diverse regio's en periodes vanuit verschillende invalshoeken te belichten. Hierbij komen vragen aan de orde als: wie werd er door wie gestraft, op basis van welke autoriteit, en voor welke (mis)dadens? Met welk doel deelde men straf uit en waaruit kon deze bestaan? Welk beeld had men van (lichamelijk) geweld, en hoe zag de buitenwereld misdadigers en zondaars? Kunnen misdaden en straffen in dezelfde categorieën ingedeeld worden? Hoe en met welk doel werden straf en misdaad verbeeld in kunst en literatuur?”

T.J. McGee (ed.), *Instruments and their Music in the Middle Ages*. Aldershot, 2009.

Uit de recensie van G. Peters in *The Medieval Review* [tmlr@indiana.edu] 10.10.11: “This book is a compilation of twenty-eight essays which have been central to the research on medieval musical instruments over the last fifty years. This recent contribution to Ashgate’s series, *Music in Medieval*

Europe, offers the reader much needed help in navigating this complex area of research for which numerous questions and problems have yet to be resolved.

The essays are organized into six categories: the classification of musical instruments, keyboards, plucked strings, bowed strings, winds, and finally, the repertory. The value of this collection lies in McGee's selection of complementary essays that not only offer information on the construction of multiple instruments, but also on their social context."

M. Meyer, *An Obscure Portrait. Imaging Women's Reality in Byzantine Art*. London, 2009.

S.A. Miller, *Medieval Monstrosity and the Female Body*. New York/London, 2010.

M. Montanari, *Cheese, Pears, and History in a Proverb*. New York, 2010.

R.E. Murray Jr., S. Forscher Weiss en C.J. Cyrus, *Music Education in the Middle Ages and the Renaissance*. Bloomington (IN), 2010.

K.V. Pedersen en M.L.B. Nosch (eds.), *The Medieval Broadcloth. Changing Trends in Fashions, Manufacturing and Consumption*. Oxford, 2009.

Uit de recensie van P.M. Carns in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 10.12.01: "The eight essays in *The Medieval Broadcloth: Changing Trends in Fashions, Manufacturing and Consumption* grew out of an interdisciplinary seminar on

the medieval broadcloth held at the Lüduse Museum in Sweden in 2006 that brought together archaeologists and historians. The study of medieval textiles is a well-established field with scholars falling roughly into two camps: historians who study the wealth of surviving archival documents pertaining directly and indirectly to textile production, consumption and use and archaeologists who study actual textile remains. A third category of source material are the many works of art from throughout Europe that depict the making, wearing and selling of clothes, which both historians and archaeologist might use in their analysis. A major contribution of the seminar and resulting essays is the bringing together of historians and archaeologists to engage in cross-disciplinary discussion and study of the medieval broadcloth. The term broadcloth is used in historical research to describe a general class of woven textiles that were mass-produced in various European centers, mainly Flanders, from the eleventh to the fifteenth centuries and exported throughout Europe. Identifying broadcloth in the archaeological evidence is not easy, “thus making the topic of medieval broadcloth very suitable as an interdisciplinary area of study”, as quoted in the book’s introduction.”

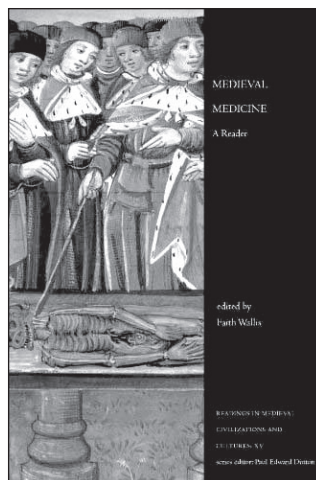
E. Rubino (ed.), *Aristoteles Meteorologica Liber quartus. Translatio Henrici Aristippi*. Turnhout, 2010.

Begeleidende tekst van de uitgever: “Nachdem am Anfang 2009 Gudrun Vuillemin-Diem eine doppelbändige kritische Ausgabe von Wilhelm von Moerbekes *Translatio nova* der Meteorologica des Aristoteles vorgelegt hat (Aristoteles Latinus X, 2,1/2), erscheint jetzt die Edition der ersten und ältesten griechisch-lateinischen Übersetzung der aristotelischen Meteorologie. Diese Übersetzung beschränkt sich auf Meteorologica, Buch IV, und wurde um die Mitte des XII. Jahrhunderts von Henricus Aristippus, Erzdiakon der Kathedrale von Catania und bedeutender politischer Gestalt am normannischen Hof Wilhems II. von Sizilien, angefertigt.

Die Übertragung des Henricus ist der einzige Teil der sog. *Translatio vetus* der Meteorologica, der unmittelbar aus dem Griechischen übersetzt wurde, während der Rest des Textes auf die arabisch-lateinische Übersetzung Gerhards von Cremona beruht. Der kritisch edierte Text wird heute durch 96 Handschriften überliefert. Sämtliche Handschriften wurden für die Textkonstitution berücksichtigt. Der Band enthält eine Einleitung, den lateinischen Text und die *Indices verborum*. Mit dieser Publikation wird die Abteilung X, Meteorologica, des *Aristoteles Latinus* abgeschlossen.”

F. Wallis (ed.), *Medieval Medicine. A Reader*. Toronto, 2010.

Uit de recensie van M. Kozodoy in The Medieval Review [tmrl@indiana.edu] 11.04.07: "The most recent volume in the valuable Readings in Medieval Civilizations and Cultures series (series editor Paul Edward Dutton) is a rich collection of primary sources depicting the development between 500 C.E. and 1500 C.E of western European medicine. It covers medical theory and practice as well as the profession of medicine and its practitioners, inside and out of the central institutions of medieval intellectual culture: the monastery, the court, and the university. Edited by Faith Wallis, the work is a significant accomplishment, providing not only a coherent history of its subject but a fascinating series of

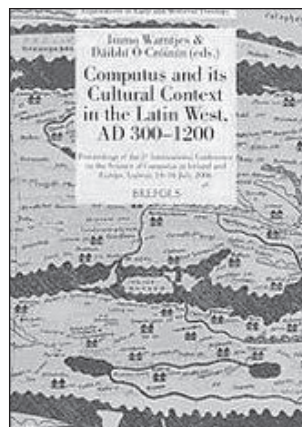

not only a coherent history of its subject but a fascinating series of windows onto medieval society. The remarkable variety of sources on display here is a testament to Wallis's expansive understanding of the role played in that society by medicine and medical theory, from their inception in scattered translations of ancient texts and practical handbooks competing (sometimes unsuccessfully) with the healing powers of saints, through their development into a full theoretical system of rationalized care studied, taught, and elaborated within dedicated faculties in European universities. In brief, this is a work that will be indispensable to anyone teaching a course on the history of medicine in western Europe."

I. Warntjes en D.Ó Cróinín (eds.), *Computus and its Cultural Context in the Latin West, AD 300-1200. Proceedings of the 1st International Conference on the Science of Computus in Ireland and Europe, Galway, 14-16 July, 2006*. Turnhout, 2010.

Begeleidende tekst van de uitgever: "The scientific knowledge that Irish, English, and continental European scholars nurtured and developed during the years c. AD 500 to c. AD 1200 was assimilated, in the first place, from the wider Roman world of Late Antiquity. Time-reckoning, calendars, and the minute reckonings required to compute the date of Easter, all involved the minutiae of mathematics (incl. the original concept of 'digital calculation') and astronomical observation in a truly scientific fashion. In fact, the 'Dark Ages' were anything but dark in the fields of mathematics and astronomy.

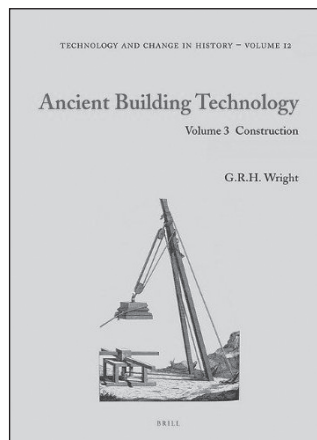
The first Science of Computus conference in Galway in 2006 highlighted the transmission of Late Antique Mathematical Knowledge in Ireland & Europe, the development of astronomy in Early Medieval Ireland & Europe and the role of the Irish in the development of computistical mathematics. The proceedings of that conference should, therefore, appeal equally to those interested in the history of science in Ireland and Europe, and in the origins of present-day mathematical and astronomical ideas.”

L.M. van der Wijden, *Scheve ogen in de Lage Landen. De functie en betekenis van afgunst en jaloezie in Middelnederlandse teksten*. Santpoort Zuid, 2011.

G.R.H. Wright, *Ancient Building Technology*, vol. 3: *Construction*. Boston, 2009.

Uit de recensie van S. Thompson in *The Medieval Review* [tmrl@indiana.edu] 11.03.07: “Wright’s latest publication follows two prior volumes, the first (*Ancient Building Technology*, Volume 1: *Historical Background*) appearing in 2000, and the second (*Ancient Building Technology*, Volume 2: *Materials*) appearing in 2005. This third volume focuses on practical aspects of construction in the Neolithic era, the ancient Near East, ancient Egypt, Greece, and Rome, with occasional descriptions of Sassanian and Byzantine construction. Wright fulfills his stated goal of providing a ready reference, as his book compiles existing information about construction techniques in the ancient world in a convenient format that makes it easy for the reader to locate a specific subject of interest. The volume is relentlessly organized: the table of contents provides a lengthy summary of the chapters,

while each chapter begins with an outline that corresponds to the headings and subheadings of the text and ends with a subject-specific bibliography. Wright begins with a chapter on preparatory measures, namely drawings, directions, and quantity surveying, followed by a chapter on setting out. Building site development is treated in great detail in the third chapter. The last four chapters each cover construction in a specific material: wood, stone, brick, and concrete.”

Sacha Voogd

WEMAL

BESTUUR

Orlanda S. Lie, voorzitter
University College Utrecht
Postbus 80145, 3508 TC Utrecht
030-2539980
o.s.h.lie@uu.nl

**Moniek Vis, secretaris
en ledenadministratie**
moniekvis@gmail.com

Lenny Veltman, penningmeester
010-4614030
lm.veltman@kpnplanet.nl

WEBSITE-BEHEER

Andrea van Leerdam
(webredacteur faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Utrecht)

De adreslijst van de leden wordt op
verzoek per e-mail toegezonden.
Contributie: € 10,- per jaar

COLOFON

W-MAIL

Tijdschrift van de Werkgroep
Middel nederlandse Artesliteratuur
(WEMAL)
ISSN 1570-6133
Jaargang 12 (2011) nummer 1

REDACTIE

Frederiekje de Jongh
06-41575916
frederiekjedejongh@gmail.com

Noor Versélewel de Witt Hamer
040-2065220
noorvdwh@planet.nl

Sacha Voogd
06-41278315
svoogd@xs4all.com

VORMGEVING EN DRUK

Teo van Gerwen Design, Waalre

Omslagillustratie uit: A. Roob,
Alchemie & mystiek. Keulen 1997,
p. 282.